

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türkiye Yazarlar Birliđi

TYB AKADEMİ

Yıl:1 Sayı: 1 Ocak 2011
Gazâli

İmtiyaz Sahibi
TYB Vakfı İktisadî İşletmesi adına
D. Mehmet Dođan

Yayın Yönetmeni
Serkan Yorgancılar

Yazı İşleri Müdürü
Mustafa Ekici

Redaksiyon
Kasım Gezen

Yayın Kurulu
Osman Özbahçe, Ercan Yıldırım, Münir Tireli, İskender Gümüş
Yusuf Turan Günaydın, Talip Işık, Atilla Mülayim

Danışma Kurulu
İbrahim Ulvi Yavuz, Muhsin Mete, Nazif Öztürk
Ahmet Fidan, Celil Güngör

Yönetim Yeri
Milli Müdafaa Cad. 10/13 Kızılay-Ankara
0.312 417 34 72 - 417 45 70
www.tybakademi.com
tybakademi@gmail.com

Tasarım
mtr tanıtım görsel hizmetler

Baskı
Özel Matbaası

ISSN: 2146-1759

Fiyatı
15 TL

Abone Bedeli
30 TL
Kurumlar için 60 TL

Hesap No
Vakıfbank Başkent Şb.
IBAN: TR34 0001 5001 5800 7297 391004
Ziraat Bankası Başkent Şb.
IBAN: TR23 0001 0001 6835 001199485001

*TYB AKADEMİ hakemli bir dergidir. Dört ayda bir yayınlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen, basılamaz, çoğaltılamaz ve
elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayımlanıp yayılmamasından
yayın kurulu sorumludur.*

Ulemanın İhaneti: Gazâlî'nin Ulema Eleştirisi

Bülent Çelikel
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Korkaklıktan, kibirden ve gururdan en fena şeyleri yapmış olanlar hep biz entelektüellerdik, hâlâ da öyleyiz. Okuyamamış olanlara karşı özel bir yükümlülüğümüz olan bizler, Fransız Aydınlanmacı Julien Benda'nın ifadesiyle tinsel hainleriz.¹

Bir düşünürün “zihnindeki sorunu doğuran ortam ve uyarıcı olan örneklerin” varlığından söz ederken Popper, felsefi okumalar için belli bir ölçüt de sunmaktadır.² Buna göre toplumsal bir sorun için ortaya konulmuş her fikrî çaba, bu çabamın öznesi olan düşünürün sorun karşısındaki duruşunu, kendi varoluşsal durumunu yansıtması bakımından “öznel”, sorunun belli bir toplumsal zeminde ortaya çıkması bakımından ise “nesnel”dir. Dolayısıyla bir fikrî çabanın anlaşılmasına yönelik okumalarımızı onun nesnel zemini üzerinde gerçekleştirmek daha doğru olacaktır. Çünkü “bir düşünürün kişiliği deney kabında değil, değiştirmeye çalıştığı ve kendisinden tepki gördüğü, böylece sürekli bir özeleştirici yaratan kültürel ortamlarla etkileşiminde gerçekleşir.”³

Gazâlî'ye yönelik bu tip bir okuma tarzı Watt'ın eserinde⁴ göze çarpar. Burada yazar, bilgi sosyolojisi bakımından, Gazâlî'ye dair, aydının işlevi bağlamından başarılı bir okuma yapmıştır. Hakikaten onun dediği gibi, dikkatli bir okuyucu Gazâlî'nin kendi dönemindeki ulemaya yönelttiği sert eleştirile-

1 Karl R. Popper, *Hayat Problem Çözmektir, Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s. 197.

2 Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları, Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 350.

3 Lusın Bağla, “Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx>. Erişim Tarihi: 5 Ekim 2010.

4 W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın (Gazâlî Hakkında Bir Araştırma)*, çev. Hanifi Özcan, DEÜ Yay., İzmir, 1989.

ri görmeden *İhyâ*'yı okuyamaz.⁵ Bu makalede söz konusu eleştiriler, yer yer Gazâlî'nin kendi entelektüel serüvenini anlattığı *el-Munkız* paralelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Gazâlî'nin de telmihte bulunduğu, makalenin başlığındaki "ihanet" nitelendirmesi, konunun aktüelliğini ifşa etmek amacıyla Fransız düşünür Benda'nın *Aydınların İhaneti*⁶ adlı kitabından esinlenmiştir. Böyle özel bir konuda dahi olsa, Gazâlî'ye yönelik okumalarımızda onun eserlerini "tarihi günümüze taşıyan klasikler"⁷ şeklinde değerlendirmeye çalıştık. "Günümüz hayatında tarihin ne anlam taşıdığı"⁸ sorusunu, makalenin ele aldığı meseleye dolaylı olarak sorduk ve cevabın makalenin sonunda kendiliğinden ortaya çıkmasını arzu ettik.⁹

Gazâlî'nin yaşadığı XI. yüzyıl Bağdat'ına dair önemli çalışmalarını olan Makdisî, Nizamiye medreselerinin kuruluş amacını sorgularken, Nizâmülmülk'ün medreseleri, yönetimi altındaki geniş topraklarda kendi siyasi icraatlarını gerçekleştirebilmek amacıyla kurduğunu söyler.¹⁰ O dönemde kitleleri kontrol etmenin en etkin aracı ulema idi ve bu yönüyle de idareciler ve zenginler tarafından aranan bir güçtü.¹¹ Nizamiyelerden önce, kitleleri dinî ilimlerde uzmanlaşmış ulema aracılığıyla kontrol etmeyi sağlayan örgütlü bir güç de yoktu. Nizâmülmülk bu kontrolsüz gücü fark eden zeki idarecilerden biriydi. Nizamiye medreselerini kurmakla o, fakih sıfatını taşıyan ve kalabalık müntesipleri olan ulemanın sahip olduğu nüfuzu yanına aldı.¹² Öyle ki medre-

- 5 Watt bu eserinde "Gazâlî'nin Âlimleri Tenkidi" başlıklı bir bahis açmış ve konuyu genel hatlarıyla tartışmıştır. Bkz. Watt, *a.g.e.*, s. 82-88. Bu makalede ondan farklı olarak söz konusu eleştirileri "tespit ederek değerlendirme"ye çalıştım. Burada değerlendirmesini yapmaya çalıştığım metinleri, daha sonra müstakil bir çalışma yapmak üzere, doktora tezimin sonuna ek olarak koymuştum. Bu yüzden tezi kitaplaştırırken bu ek kısmını kitabın sonuna almadım. Bu makale söz konusu metinlerin önceki çalışmadan bağımsız olarak değerlendirilmesinden ibarettir.
- 6 Julien Benda, *Aydınların İhaneti*, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.
- 7 Cüveynî, *İnanç Esasları Hakkında Kesin Delillere Ulaştıran Kitâvuz: Kitâbü'l-İrşâd*, mtr. A. Bülent Baloğlu, Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, Faruk Sancar, TDV Yay., Ankara 2010, s. 11 (Takdim, Prof. Dr. Saim Yeprem).
- 8 Cüveynî, *a.g.e.*, s. 11.
- 9 Burada daha önce doktora tezimde sunduğum tasvire tekrar yer vermeyi uygun bulmadım. Bu konuda bkz. Bülent Çelikel, *Gazâlî ve Eğitim*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2009, s. 9-20. Ancak orada yer vermediğim, Makdisî'nin konuyla doğrudan ilgili fikirleri çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmak konunun tarihî bağlamını anlamada yardımcı olacaktır.
- 10 George Makdisî, *İslâm'ın Klâsik Çağında Din, Hukuk, Eğitim*, çev. H. Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2007, s. 251. Doktora tezimizde İslam eğitim tarihinde yükseköğretimin kurumsallaşma sürecini bilginin bağımsız ve bağımlı olduğu iki bölüme ayırmıştık: Bkz. Çelikel, *a.g.e.*, s. 10. Nizamiye medreseleri, Makdisî'nin de belirttiği gibi, bilgiyi denetleyen kurumlar olarak bağımlı/tam kurumsallaşma dönemini başlatan kurumlardır.
- 11 Adam Maz, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 218.
- 12 George Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 77. Nizâmülmülk, idaresi altında bulunan yerlerin sosyal, dinî ve siyasi hassasiyetlerine de son derece dikkat ederdi. Öyle ki o akılcı Eş'arilerin hâkim olduğu Horasan'da Eş'ariliği desteklerken, gelenekçilerin hâkim olduğu Bağdad'ta Şâfiî gelenekçileri destekledi. Bu menfaatçi bir destekti. Bkz. George Makdisî, *İslâm'ın Klâsik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, çev. H. Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2009, s. 46.

se öğrencilere burs veren ve bürokrasiye eleman yetiştiren bir kurum olarak cazibe merkezi hâline gelmişti.¹³

Bununla birlikte medresenin tek bir mezhebe dayalı olması ve diğerlerini dışlaması siyasi, iktisadi ve dinî bakımdan toplum üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştı. Medrese her şeyden önce kitleleri kontrol etmek amacıyla ulemayı kontrol etmeyi; verdiği burslarla, dayandığı fıkıh mezhebinin müntesiplerini diğerlerinin aleyhine artırmayı amaçlıyordu. Bu durum mezhepler arasında derin uçurumlar meydana getiriyordu. Bu süreçte muhalefet edebilme özgürlüğünü sürdürme kararlılığı içinde zühdü tercih eden ve kitleler üzerinde güçlü etkiye sahip bir ulema grubu da belirmişti.¹⁴

Burada dikkati çekmek istediğimiz bir başka husus da medreselerin kurulmasıyla birlikte “ilim öğrenmedeki motivasyon”un köklü bir değişime uğramış olmasıydı. Öğrencilere sunulan oda, yemek, ders gibi ücretsiz hizmetler sebebiyle medresenin prestiji, hocaların prestijini elinden aldı. Artık öğrencinin hoca seçimi iktisadi zorunluluklardan etkilenenecekti. İlmine ve şöhretine göre hoca seçen öğrenciler medreselerin kurulmasıyla birlikte iktisadî bağımsızlıklarını kazanmaya yoğunlaşmışlardı.¹⁵

Modern aydın eleştirisinde Gazâlî ile benzer çıkış noktasına sahip olan Fransız düşünür Benda'nın düşüncesinde “aydın” grubuna dâhil olanlar, “faaliyetleri pratik amaçların yerine getirilmesine dayanmayan; sanat, bilim veya metafizik düşünmeden zevk alan herkes, kısacası maddi-olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla belli bir anlamda ‘Benim yurdum bu dünya değildir’ diyen herkes”¹⁶ tir.

Benda'nın ana tezine göre, asli görevi “iyiliği yüceltmek” olan “aydın”lar, 19. yüzyıldan sonra “siyasi ihtiras oyunu” oynamaya başlayarak kendilerinden beklenen görevi yerine getirememişler, bu yüzden insanlığın ahlaki davranışında da önemli bir değişikliğe sebep olmuşlardır. Bu değişiklik insanlığın ahlaki davranışlarında da olumsuz sonuçlara yol açmıştır.¹⁷ İşte “aydın” sınıfının toplumsal işlevindeki bu sapmayı Benda, “ihamet” kavramı etrafında eleştirel bir çerçeveye yerleştirmiştir.

13 Makdisî, *Din, Hukuk, Eğitim*, s. 252-253; W. Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. U. Murat Kılavuz, Birey Yay., İstanbul, 2001, s. 116; Adam Maz, *a.g.e.*, s. 208; Hüseyin Zerrinkub, *Medreseden Kaçış*, çev. Hikmet Soylu, Anka Yay., s. 40. Medrese başlangıçta Gazâlî için bu anlamda sığınılacak bir yer olmuştur. Bu konuda bkz. Zerrinkub, *a.g.e.*, s. 25.

14 Makdisî, *Din, Hukuk, Eğitim*, s. 255. Makdisî, *Yüksek Öğretim*, s. 77. Medreseyle ilgili söz konusu ayrımın izahı için bkz. Makdisî, *a.g.e.*, s. 48.

15 Makdisî, *Din, Hukuk, Eğitim*, s. 234; Nizamiye medreseleri, “ilk defa vakıflarla yaşayarak tahsili meccanileştiriyor; müderrislere ve talebeye maaşlar bağlanıyordu.” Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neş., İstanbul, 1969, s. 150.

16 Benda, *a.g.e.*, s. 37.

17 Benda, *a.g.e.*, s. 39.

“Âlimin sürçmesiyle âlem sürçer”¹⁸ derken Gazâlî, ulemaya toplumsal bir rol biçmekteydi ki bu, iyiliği yüceltmekten (emr-i ma'rûf) başka bir şey değildi.¹⁹ Ama bunu “maddiyat için okumuş, cübbeler giymiş, makam işgal etmiş cedel ehli değil, Allah için okuyan hakiki âlim”²⁰ yapabiliyordu. Çünkü “Hak yolunun kılavuzları, peygamberlerin vârisi olan hakiki âlimlerdir.”²¹ Ancak Gazâlî, “bu zamanda böyle âlimler hemen hemen kalmadı. Yalnız taklitçileri kaldı. Onlara da şeytan nüfuz ederek çoklarını azdırdı ve her biri maddi menfaat sevdiğine kapıldı. Bu sebepten maruf münker, münker maruf sanıldı. Hatta dinin alameti bile gölgede kaybolarak hidayet ışığı yeryüzünden kalktı”²² der. Bu anlamda “kendi âlemindeki sürçme”yi tanımlarken Gazâlî, sorunun temelinde “insan”la ilgili olduğunu dile getirir: “Ne yazık ki olgun insanlar gitti de şimdi insan müsveddeleri kaldı. Bunlara insan diye bakılmaz. Belki de bunlar hayırlarından ümit kesilmiş kimselerdir.”²³ Yine “bakarsın, ipek giyen bir insan görüldüğü vakit, alabildiğine tenkit edildiği hâlde, devamlı olarak milleti diline dolayıp çekiştirenlere kimse bir şey demez”²⁴ sözüyle o, asıl olan “ahlak”ın ikinci plana atılmasından şikâyetçi olmaktadır. Bununla birlikte din ve hakikat konusunda cehaletin hâkim olması da yakındığı başka bir konudur:

Ne yazık ki şimdi dizginler gevşedi, boyunlar uzadı, boş laflar aldı yürüdü. Her cahil, kendi görüşüne uygun olanın doğru ve gerçek iman olduğuna kâni oldu. Kendi tecrübe ve tahminlerinin gerçek olduğunu sandı. Fakat ileride gerçeği anlayacaklardır. Perde aradan kalktığı vakit onlara şu şiiri okumak lazımdır:

Güzel olduğu için gündüzlere hüsn-i zan ettiniz de
Mukadder âkbetinize uğrayacağınızdan korkmadınız,
Geceler sizi selâmete ulaştırdı ve onlarla aldandınız,
Hâlbuki karanlıklar aydınlandığı vakit, kederler başlayacaktır.²⁵

Gazâlî, bu durum karşısında zamanındaki insanlara “ümitsizlikle amelî terk etmeye varmayan korku tarafının galip olmasını”²⁶ en uygun tutum ola-

18 Gazâlî, *a.g.e.*, I, s. 147 (65).

19 Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tecümesi*, çev. A. Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974, II. 865; *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Matbaatu'l-İstikâme, Mısır, trs., s. 357. Bundan sonraki dipnotlarda eserin kısa adı, Türkçe cilt ve sayfa numarası verildikten sonra, Arapça nüshadaki sayfa numarası parantez içinde gösterilecektir.

20 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 222 (88).

21 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 4 (2).

22 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 4 (2). Gazâlî, hemen her vesilede, “dünyaya düşkünlüğü”nü ulemayla ilgili olumsuz bir vasıf olarak vurgulamaktadır. Mesela nasları te'vile ehil olan insanların vasfını belirlerken bile bu konuyu merkeze almaktadır. Bu konuda bkz. Sabri Yılmaz, *Kelamda Te'vil Sorunu*, Araştırma Yay., Ankara, 2009, s. 77.

23 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 101 (55).

24 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 133 (71).

25 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 324 (176).

26 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 305 (166).

rak göstermekle kalmayıp, onlara şu telkinde bulunur: "...Sakin zamanında-kilerin tutumuna bakma. Sen, yeryüzündeki insanlara itaat edersen, onların çoğu seni Allah yolundan sapıtmaktan başka bir şey yapmazlar."²⁷

Oysa, diyor Gazâlî, "eski âlimler emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerde o kadar arzulu idiler ki sultanların satvetlerine bile aldırış etmezlerdi. Bu yolda sadece Allah'ın himayesine girmeyi ve kendilerini korumasını düşünür ve O'nun kendileri hakkında vereceği hükme razı olurlardı. Hatta haklarında şehadet hükmü vermesini candan arzu ederlerdi. Fakat şimdi âlimlerin dillerini tamah-kârlıkları bağladı, onlar sustular. Konuşurlarsa da sözleri ile özleri birbirine uymaz. Bunun için zafere ulaşamazlar. Şayet doğru konuşup hakkı savunsalardı elbette sözleri etkili olur, kendileri de felaha ulaşırdı. Memurların fesadı, hükümdarların fesadı iledir. Hükümdarların fesadı da ulemanın bozulmasıyadır. Âlimlerin bozulması ise, mal ve mevki sevgisi iledir. Dünya sevgisi içini kaplayan bir kimse bayağı insanları bile irşad edemez. Nerede kaldı hükümdarlar ve büyükleri irşad."²⁸

Onun bu yaklaşım tarzı, Benda'nın aydınları yerleştirdiği "ihane" kavramına dayalı eleştirel zemine uymaktadır. Gazâlî'ye göre, maddi menfaat sevdasına kapılan ulemanın hastalığı/kalp hastalığı²⁹, "bilginin saklanması servetin kullanılmasından daha tehlikeli olduğunu anlamamalarıdır."³⁰ Bu hastalığın tabiat hâline gelmesi, yani onların içine düştükleri durumu anlamamakta ısrar etmeleri, tıpkı "cahil ve hain bir doktorun hastalarını öldürmesi gibi"³¹ toplumu fesada sürüklemiştir. İşte Gazâlî'ye göre bu, "ulemanın ihane"dir:

Kalp hastalığının tabipleri âlimlerdir. Onların kendileri, bu asırda tedavisi mümkün olmayan hastalığa yakalanmışlardır. Artık onlarda hastalık tabiat hâline almıştır. Bunun için halkı da bu hastalığa teşvikten başka çareleri kalmamıştır. Zira on-

27 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 747 (416).

28 Gazâlî, *a.g.e.*, II. 865 (357).

29 Kur'an'da "maraz" kelimesinin bir terkip hâlinde sadece "kalb" kelimesiyle kullanılması dikkat çekicidir: Bakara, 10; Mâide, 52; Enfâl, 49; Tevbe, 125; Hac, 53; Nûr, 50; Ahzâb, 12, 32, 60; Muhammed, 20, 29; Müddessir, 31. Gazâlî'de bu tabirin anlamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelikel, *a.g.e.*; ayrıca bkz. Mevlüt Uyanık, *İslâm Bilgi Felsefesi'nde Kalbin Anlamı Gazzâlî Örneği*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.

30 Abdülkayyum, *İmam Gazzâlî'nin Mektupları*, çev. Gürsel Uğurlu, İnkılâb Yay., İstanbul, 2002, s. 125. Abdul Qayyum, *Letters of Al-Ghazzali*, Kitab Bhavan, India, 1992, s. 102. Bundan sonraki dipnotlarda eserin Türkçe çevirisinin sayfa numarası verildikten sonra, İngilizce nüshadaki sayfa numarası parantez içinde gösterilecektir.

31 Ulemanın bu durumunu tabip benzetmesiyle izah etmeye çalışması Gazâlî'nin, mânaların insanların anlayışlarına ancak misallerle ulaştırılabileceğine dair inancına dayanıyordu. O, dil ile konuşmanın toplumsal fonksiyonunu çok iyi sezmiş, bunu eserlerindeki üslûba da "ince ve nazik" bir şekilde yansıtmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, "Gazâlî'nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, İzmir, 2009, s. 31, 33.

lara sirayet eden öldürücü hastalık, dünya sevgisi ve dünya peşinde olmaktır. Zaten onların sakındıracakları bu hastalık idi. Fakat halkın: “Siz bize ilaç tavsiye ederken kendinizi unutuyorsunuz” demelerinden çekinerek, halkı irşad edecek durumları kalmamıştır. İşte bu sebepten ilaç kayboldu ve öldürücü hastalıklar ortalığı kapladı. Hakiki doktorun bulunmaması halkın helak olmasına sebep oldu. Hatta tedavi şöyle dursun, halkı ifsada bile kalkıştılar. Keşke nasihat etmeseler, hiç olmazsa karışıklıklara sebep olmazlardı. Keşke ıslaha kalkışmasalardı, hiç olmazsa ifsad etmezlerdi. Keşke sussalar da hiç konuşmasalar. Çünkü onlar konuşmalarında, ekseriyetle avamın heves edip gönüllerinin meylettiği ve recâ sayesinde ulaşabilecekleri şeylerden bahsederler. Tabii bunun için de ümit sebeplerini ve rahmet delillerini çoğaltmaya çalışırlar. Zira bunlar dinleyenlerin hoşuna gider ve daha zevkle dinlerler. Bu suretle vaaz dinleyenlerin isyana cür’eti artar ve Allah’ın fazluna daha çok bağlanırlar. Tabii, **cahil veya hain** olduğu vakit, yanlış tedavisi ile halkı öldürür. Gerçi ümit ile korku, iki ilaçtır. Fakat hastalıkları birbirinin zıddı olan ayrı ayrı hastalar hakkında tatbik edilirler. Mesela, tamamen kendini dünyalıktan çekip takatinin yetmediği güçlülere, sıkıntı ve geçim darlıklarına başvurarak adeta ümitsizliğe düşmüş durumda olanları itidale çevirmek için onları ümitle tedaviye çalışırlar.

Bunun gibi, alabildiğine isyana daldığı ve günahlarını büyük gördüğü için arzu ettiği tövbeden ümitsizliğe düşen bir kimseye de ümit ve rahmet kapılarını hatırlatmak suretiyle tövbesinin kabul edileceği ümidini kendisine bahşetmekle tedavi edilmeye çalışılır.

Fakat alabildiğine isyana daldığı hâlde ümit peşine koşan aldanmışların tedavisi, harareti artan hastanın bal yemeye devam etmekle şifa beklemesine benzer. Bu, ahmak ve cahillerin tedavi yoludur. Anlaşıyor ki, tabiplerin bozulması, tedavi kabul etmeyen bir hastalıktır.³²

Bu eleştirilerini göz önünde bulundurduğumuzda Gazâlî’nin ihya projesinin neden daha çok ahlak içerikli olduğunu anlamak kolaylaşmaktadır. Gazâlî için temel sorun, toplumdaki ahlaki çözülmeydi.³³ Onun, atalarından tevarüs

32 Gazâlî, *İhyâ*, IV. 93-94 (51-52); III. 144 (63). Gazâlî’de “kalp” ve “kalp hastalığı” tabirlerinin izahı için bkz. Çelikel, *a.g.e.*, s. 35-66.

33 Gazâlî’nin mektupları bu anlamda önemli bilgiler içermektedir: “Kâbe yolunda Bağdat’a uğrayıp içki ve diğer günahlarla eğlenen hacılara şaşıyorum” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 32 (29); “Vezir Fahrülmülk’e: Ne yazık ki siz dini ve ahireti hesaba katmıyorsunuz. Korkarım ki ileride bu bitip tükenmez sefalet yüzünden suçlanacaksınız” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 36 (31); “...Tûs Emîri’nin acıklı sonundan ders almanız lazım gelir. Bu olay süslü kaftanların, ışıldayan altın ve gümüşlerin kimseyi kötü sonundan kurtaramadığını apaçık göstermiştir. Tam tersi, ruhun maddeyle bu kadar münasebet içinde olması kazanç değil, kayıptır, yüceliş değil, çöktür, çıkış değil, iniştir” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 37 (32); “Şunu söyleyeyim ki bu şehirde yaşayan herkes devlet yetkililerinden, zulüm ve ktlık bakımından paylarını alıyorlar. Siz işleri bizzat takip ettiğiniz günlerde kanun ve nizam bozulmamıştı. Çiftçiler fazla ürünlerini elden çıkarmıyorlardı. Acımasız idareciler, zaten sindirilmiş olan halkı, size kendilerini şikâyet ederler diye tehdit altında tutuyorlardı. Siz buralardan ayrılır ayrılmaz can ve mal emniyeti yok oluyordu. Başka çareleri kalmayınca çiftçiler hububatı stok ediyorlardı” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 38-39 (34); Muciruddîn’e: “Ahiret yolculuğu için azk toplamakta geç kalmayın.

eden dinî bilgiyi sorgulamaya girişmesi³⁴ de aslında bu bilginin, bir bakıma, sosyal hayattaki işlevini fena âlimler yüzünden kaybetmesi; “dinî marifetin iman ve fazilete güç verici niteliğini önemli ölçüde yitirmesi”³⁵ idi: “Yazıklar olsun! Fena âlimlerin gerçeği gizlemeleriyle din ilmi mahvoldu.”³⁶

Onun hakikat arayışının tasavvufta nihayet bulması da aslında din adına ortalıkta dolaşan bilgilerin içinde, sadece tasavvufun ona insan sorununu çözecek somut bir model sunmasıydı.³⁷ Aslında bu şekilde tasavvufa vurgu yapmakla o, “bilgiyi, tefekkürü ve duyguyu ahenkli bir bütün hâline getirerek”³⁸ bilgi sistemini dönüştürmeye, “ilim-amel” birlikteliğine dayalı bilgi formundaki parçalanmayı düzeltmeye çalışmıştır. Onun bu tavrı, eleştirilerine de yansımıştır. Öyle ki o, bu konuda en açık eleştiriye felsefecilere yöneltmiştir. Ona göre felsefeciler, “İslam’ı kendileri için süs vasıtası yapanlardır. Çoğu kere onlardan birini, Kur’an okur, cemaatlere iştirak edip namaz kılar ve dolayısıyla şeriatı tebci eder görürsün. Fakat buna rağmen o, içki içmeyi, kötülüklerin her türlüşünü yapmayı terk etmemiştir.”³⁹

Hiçbir azık, ıstırap içindeki insanları bu sefalet ve zulümden kurtarmak için yapacağınız gayretlerden daha güzel olmayacaktır. Şimdiye kadar sizin salahiyetiniz dâhilinde olan tefessüh, kayırma, adaletsizlik, rüşvet, zulüm ve diğer hastalıklar tamamen temizleninceye kadar hiçbir şeyden yılmayın. Halkın şu andaki maddî durumunu tahmin edemezsiniz. Memleketin bu bölgesinde doğmakta olan anarşi hakkında hiçbir fikriniz olmayabilir. Fırsatçı memurlar, kendi menfaatleri için zavallı halkı sömürüyor, vergilerin ve diğer gelirlerin tamamını hazineye aktarmıyorlar. Bitkin, sefalet ve açlık içinde inleyen tebaanızı düşünün. Korkudan tir tir titriyorlar. Siz vurdumduymaz şekilde lüks bir hayat yaşarken, onlar iskelet gibi dolaşıyorlar. Horasan ve Irak batarsa böyle idareciler yüzünden batar” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 86 (72); “Bir sene önce bütün vücudu titreyen ve büyük bir endişe içinde eziyet çeken insanları görünce, bu ıstırap veren görüntülere daha fazla dayanamayıp hemen Tûs’u terk ettim. Ancak acil işlerim sebebiyle tekrar Tûs’a dönmek mecburiyetinde kaldığımda, aynı karanlık güçlerin hüküm sürdüğünü, insanların son derece fakirleştiğini ve sindiğini gördüm. Hiç kimse de onları bu zalimlerin pençesinden kurtarmaya çalışmıyordu. Masum insanlara zulmetmekten sakınınız, aksi taktirde Allah’ın indinde utancınız büyük olur” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 77 (65).

- 34 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, çev. Y. Pakiç, Umran Yay., İstanbul, 1996, s. 23; *el-Mumkuzu mine’l-Dalâl, Mecmûatu Resâil* içinde, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, VII, s. 25. Bundan sonraki dipnotlarda eserin kısa adı, Türkçe sayfa numarası verildikten sonra, Arapça nüshadaki sayfa numarası parantez içinde gösterilecektir.
- 35 Mehmet S. Aydın, *İslâm’ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, s. 133.
- 36 Gazâlî, *İhyâ’*, I. 61 (21). Gazâlî’nin bu konudaki fikri şu satırlarda daha net gözükmektedir: “Birçok insan, dinî ilimleri tahsil eden herkesin doğru yolda olduğunu düşünür. Ne yazık ki işin aslı böyle değildir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Buhârî ve Müslim’de kayıtlı şöyle bir hadisi vardır: Allah’ın gazabı, dünyevi birtakım amaçlarına ulaşmak için Allah’ın bilgisini arayanların üzerindedir” Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 125 (102).
- 37 Bu çerçevede, Gazâlî’ye suflerin yolunu cazip gösteren en önemli sebep, “tasavvufta bilmek ile yaşamak arasında kurulan ilişki” idi. Bu konuda bkz. Aydın Işık, “Küfür-İman Sınırında: Gazâlî’de Tasdik Kavramı ve Uzanımları”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, İzmir 2007, s. 42.
- 38 Aydın, *a.g.e.*, s. 183.
- 39 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, s. 116 (74). Burada İbn Sînâ ve Fârâbî’yi eleştiren Gazâlî, devamında şunları söyler: İbn Sînâ, “Allah Teâlâ’ya şu ve bu akitlelerde bulunduğunu, şer’î davranışları tazim edeceğini, dinî ve bedenî ibadetlerde kusur etmeyeceğini, şarabı zevk için değil, fakat tedavi maksadıyla ve şifa bulsun diye içeceğini” yazmıştı. Onun iman safveti ve ibadetlerin ifasındaki ihtimamı hususundaki son tutumu, şifa maksadıyla şarap içmeyi istisna etmeye kadar varmıştı. İşte, bu onlar

Savunmacı bir eğitim anlayışı⁴⁰ içinde yetişen Gazâlî'nin, kriz döneminden sonra din ya da hakikat adına ortalıkta dolaşan bilgileri sorgulamaya girişmesi, onun ilmin tanımı, âlimin rolü ve vasıfları gibi konularda kanaatini büyük oranda etkilemiştir. Sufi düşüncenin, sunduğu model itibarıyla ona cazip geldiğini yukarıda zikretmiştik. Bu onun daha çok dine pratik hayatta yeni ve etkili bir işlev kazandırma gayretiyle de alakalıydı. Bununla beraber söz konusu gayret onun sufleri eleştirmediği anlamına da gelmemelidir. Zira sufler de onun eleştirilerinden paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır:

Şu kadar var ki, zamanımızın mutasavvifesi, bâtnları fikir zevkinden ve amelin inceliklerinden mahrum olup, tenhalarda Allah'ı zikirle ünsiyet edemediklerinden, bir sanat ve bir meşgaleleri olmadığından, tembelleğe alışkın olup çalışmak kendilerine ağır geldiği için, kazanç yolunu bırakıp, dilencilik ve insanların sırtından geçinme yolunu tercihle diyar diyar dolaşmayı uygun buldu. Onlar için inşa edilmiş kervansaray ve tekkelerde dolaşarak, oralarda gelen geçene hizmet edenleri kendilerine bağladılar. Kendi akıl ve dinlerini maskara ettiler. Çünkü iş ve güçleri riya ve gösteriş, şan ve şöret kazanmak, türlü hilelerle servet edinmektir. Tekkelerde bir tesirleri yoktur. Müritlere faydalı bir terbiye vermez, onları kötülüklerden menetmezler. Yünden ve deriden elbise giyer, tekkelerde keyiflerine bakarlar. Şatahat ve taşkınlık edenlerin bazı yaldızlı sözlerini ezberler, onları okur ve kendilerini söz, kıyafet, seyahat ve görünüşte onlara benzetmeye çalışır, kendilerini hayır yolunda zannederler. İyilik yaptıklarını sanırlar. Her siyahın hurma olduğunu zanneder ve zahirdeki benzerliğin gerçekte de ortaklığı iktiza ettiğine inanırlar. Besi ile şişkinliği birbirinden ayıramayan, ne ahmak adamdır. İşte bunlar, Allah'ın sevmediği kimselerdir. Zira Allah, boş duran, işsiz güçsüz serserice dolaşan gençlere gadap eder. Bunları da yolculuğa sürükleyen gençlik ve işsizliktir. Ancak riya ve gösteriş dışında yalnız Allah rızası için hac ve umre maksadıyla yola çıkanlar yahut ilim ve ahlakında örnek kabul edilecek bir şeyhin ziyaretine gidenler müstesnadır. Esasen şimdi böyle bir adam da bulunamaz. Tasavvuf tamamen çöküntüye uğradı ve mahvoldu.⁴¹

Gazâlî'nin ulema eleştirisinin büyük oranda *Kûtu'l-Kulûb*'dan etkilendiği aşikârdır.⁴² Onun eleştirilerine kaynaklık eden ve ilk önce öz eleştiri biçimine

arasında, imanları olduğunu iddia edenin imanındır. Kendileriyle birlikte bir kısım insan da aldandırlar." Gazâlî, *a.g.e.*, s. 117-118 (74-75). Aydın'a göre, Gazâlî'nin felsefeye ilgili tavrı, onun "felsefeyi yaşanan iman hayatı için bir tehlike olarak görmesi"nden kaynaklanıyordu. Yoksa onun felsefe karşıtı addedilmesi, zihinlerin tembelleğinden kaynaklanıyordu: Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 182.

40 Makdisî, *Yükseköğretim*, s. 178.

41 Gazâlî, *a.g.e.*, II. 635 (250).

42 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, s. 84 (57). Gazâlî'nin özellikle ilim bahsi ve âlimlerle ilgili konularda Mekki'den etkilendiği aşikârdır. Bunun için bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)* II, çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul, 1999, s. 7-157. Gazâlî, *İhyâ*'da "ahiret ulemasının alametlerini" on bir maddeyle izah eder. Burada Mekki'nin etkisi görülmele birlikte tasnif bakımından Gazâlî özgündür. Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, I. 154-208 (68-82). Gazâlî ayrıca bir risalesinde ulemayı şu şekilde tasnif etmiştir: Amelsiz âlimler, zâhir âlimleri, kendini beğenen âlimler, gizli tehlikelere

bürünen sufi düşünceden mülhem şu tutumdur:

Sonra kendi durumumu düşündüm. Gördüm ki dünya alakalarının içine dalmışım. Bu alakalar her tarafımı sarmış, çevremi kapamış. Yaptığım amelleri göz önüne getirdim. Onların en güzeli ders vermek ve öğretim idi. Baktım ki bunda da önemli olmayan ve ahiret yoluna faydası olmayan ilimlere yönelmişim. Sonra ders vermekteki niyetimi tetkik ettim. Gördüm ki niyetimin halisane, Allah rızası için olmadığı, niyetimi teşvik eden şan, şeref ve şöhrat gibi afetlerin olduğunu kanaat getirdim. Yakinen bildim ki çökmek üzere olan bir yarın kenarındayım. Geçmiş hâllerimi düzeltmekle meşgul olmazsam cehennem ateşine yuvarlanmak üzereyim. Ahiret saadeti, takva ile nefis-i emareyi arzu ve isteklerinden menetmekle mümkündür. Bütün bunların başı bir aldaniş yeri olan dünyadan uzaklaşıp ebedî olan ahirete bağlanmak, bütün varlıkla Allah'a yönelip kalbin dünya ile alakasını kesmektir. Bu da ancak şan, şöhrat, mevki ve maldan yüz çevirmekle, seni meşgul eden dünya ile ilgili şeylerden kaçmakla mümkün olur.⁴³

Gazâlî'nin burada zikrettiği “şan, şöhrat, mevki ve mal” tasavvufta dünya kavramıyla ifade edilir.⁴⁴ Yine onun bu sözleri, “dünyaya düşkünlüğü ahlaki problem olarak gören ve bununla mücadeleyi ön planda tutan”⁴⁵ zühd hareketinin bir etkisi olarak yorumlanabilir.⁴⁶

Bu düşünceler içerisinde altı aylık bir kararsızlık/kriz döneminden sonra, “ince ve nazik hilelerle”⁴⁷ bir daha dönmek üzere medreseden kaçan Gazâlî, Bağdat uleması tarafından da eleştirilmişti. Onlara göre o, dinde mevki olarak varılacak en yüksek yeri terk etmişti. Gazâlî'ye göre onların ilimleri, kaçıının dinî sebeplere dayandığını anlayabilecek yeterlikte değildi.⁴⁸ Gazâlî'nin eleştirileri Bağdat ulemasına verilen bir cevap niteliğindeydi. O, eleştirilerini *İhyâ'nın* içine “ince ve nazik” bir şekilde yerleştirmişti:

Sahabenin bütün gayreti ders okutmak, kitap yazmak, mübahase etmek, kadılık, valilik, vakıf mütevelliliği, vasilik, yetim malı yemek, sultanlar arasına karışmak ve onlarla hüsn ü muaşeret miydi? Yoksa, Allah'tan korkup kendilerine acımak,

---

aldananlar, fetva âlimleri, ihtilaf âlimleri, kelâm ve cedelle uğraşanlar, vaaz ve nasihat âlimleri, hitabet âlimleri, menkabe âlimleri, rivayet âlimleri, sarf-nahiv âlimleri. Bkz. Gazâlî, *Aldananlar*, Semerkand Yay., çev. Fethullah Yılmaz, İstanbul, 2003, s. 25-50; *el-Kesf ve't-Tebyin fi Gurûri'l-Halki Ecma'in*, *Mecmûatu Resâil* içinde, V. 163-172.

43 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, s. 86 (59).

44 Himmet Konur, *Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhi Ahlâk İnsana Yolculuk*, H Yay., İstanbul, 2009, s. 21.

45 Konur, *a.g.e.*, s. 21.

46 Fazlurrahman, 12. asırdan itibaren bir kitle hareketi hâline gelen sufizmin, İslam'ın fikrî hayatı üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu söyler. Ona göre, 12. asırdan itibaren İslam'ın en iyi ve en yaratıcı beyinleri Sünnî eğitim sisteminden sufizme yönelmiştir. Bir kimsenin, ne kadar çok sayıda insanın “resmî ve zahiri eğitimi terk edip” sufi saflarına katıldıklarını görmek için, eline geçirdiği herhangi bir sufi tabakat kitabına başvurması yeterlidir. Bkz. Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1995, s. 143. Medreseden kaçış döneminden sonra Gazâlî zahidâne hayat tarzını, Nizâmülmülk'ten sonraki vezirlere bile tavsiye eder olmuştur. Bu konuda bkz. Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 30 (28).

47 Gazâlî'nin kendi tanımlaması için bkz. *Dalâletten Hidâyete*, s. 89 (61).

48 Gazâlî, *a.g.e.*, s. 89 (61).

Allah'ın nimetlerini tefekkür, nefis ile mücadele, iç ve dış murakabe, küçük ve büyük günahlardan kaçınmak, nefsin gizli şehvetlerini, şeytanın hilelerini ve benzeri bâtin ilimlerini aramak mıydı?⁴⁹

... Yeryüzünde nerede bulursun öyle bir âlim ki, onun ilmi kibrini kırmış ve tevazunu arttırmıştır. Bu, çok ender bulunan bir zattır. Böyle bir zat bulunursa zamanın "sıddık"ıdır. Onun ilim ve irfanından istifade şöyle dursun, mübarek simasına bakmak bile ibadettir. Ahlakı ile ahlaklanabilmek ve bereketinden istifade etmek için, Çin'de de böyle bir zat bilsek koşarak ona giderdik. Bu zamanda böyle bir zat yetişmesi çok uzak bir ihtimaldir. Onlar Allah'a teveccüh etmiş, manevi mevki sahibi kimseler idiler ki, daha ilk asırlarda yok olup gittiler. Olsa olsa zamanımız âlimlerinden bu mertebeye erişemediklerinin esefini çekenler bulunabilir ki, bunlar da çok azdır. Eğer Resûl-i Ekrem'in: "Bir zaman gelecek ki, ümmetim sizin yaptığınızın onda birini yapsalar da kurtulacaklardır." müjdesi olmasaydı, Allah korusun, yeise, ümitsizliğe düşmekten başka çaremiz kalmazdı. Keşke biz şimdi onların onda biri kadar olsaydık.⁵⁰

...işte böyle geçmiş asırda din zayıflamaya başladı. Peki, 'bu zaman hakkındaki görüşün nedir?' diye soracak olursan, iş öyle bir raddeye geldi ki, bu gibi hataları düzeltmek isteyenlere mecnun diyecek kadar ileri gittiler. Bu zamanda en doğrusu insanın sükût edip kendi nefsiyle meşgul olmasıdır.⁵¹

Gazâlî'nin, ahlaki gelişim söz konusu olduğunda "uzlet"i tavsiye etmezken⁵², "bu zamanda taassuplardan, münakaşa ve mücadelelerden kurtulmuş memleket pek az bulunur. Bunlardan selamet, ancak uzlette kalmaktır"⁵³ diyerek "uzlet"i ve yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere "sükût"u tavsiye etmesi sosyolojik bakımdan son derece manidardır.⁵⁴ Uzleti tavsiye etmesi onun gözünde toplumdaki ahlaki çözülmenin boyutunu, sükûtu salık vermesi de toplumsal baskı ve şiddetin derecesini göstermektedir. Öyle ki ona göre, sosyalleşmenin mânası bile zamanında dönüşüme uğramıştı:

... şimdi insanlar arasına girmeye bozuk maksatlar karıştı. Dinin diğer şiarları mihrinden çıktığı gibi, insanlar arasına girmekteki gaye de istikamet kanunundan ayrıldı. Görünüşteki hizmet ve tevazudan maksat, adam çoğaltmak ve servet edinmek oldu...⁵⁵

49 Gazâlî, *İhyâ'*, I. 201 (79).

50 Gazâlî, *a.g.e.*, III. 751 (349).

51 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 201 (79).

52 Bu konuda bkz. Çelikel, *a.g.e.*, s. 73-82.

53 Gazâlî, *İhyâ'*, II. 592 (232).

54 Goodman, Gazâlî'nin bir erdem hâline dönüştürdüğü "uzlet" fikrinin, onun ahlak anlayışını da etkilediğini iddia eder ve onu "dünyanın yaralarını iltihaplanmaya terk eden bir kaçış etiği" olarak tanımlar. Bkz. Lenn E. Goodman, *İslâm Hürmanizmi*, çev. Ahmet Arslan, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 252. Oysa, Gazâlî'nin ihya çabası tek başına bu iddiayı çürütecek yeterlidir.

55 Gazâlî, *a.g.e.*, II. 607 (238).

Gazâlî'ye göre ulemanın bozulmasıyla birlikte ilim anlayışı da değişime uğramıştı. Ulema hakikati saklayarak ilmi sadece "kargaşalık çıkaran adi kim-selerin arasını bulmakta kadıların başvurduğu 'fetva' hükümlerinden veya kendini beğenenlerin hasımlarını ilzam ve onlara karşı üstünlüklerini orta-ya çıkarmak için büründükleri 'cedel'den veyahut avam tabakasını aldatmak için vaizlerin muzahref 'secili sözleri'nden ibaretmiş gibi göstermeye çalıştılar. Çünkü haramı avlamak ve bunun için şebeke kurmakta bu üç şeyden başka çare bulamadılar."⁵⁶ Bu yüzden "Allah'ın Kur'an'da fıkıh, hikmet, ilim, ziya, nur, hidayet ve rüşd diye adlandırdığı, selef-i salihinin takip ettiği ahiret ilmi⁵⁷, insanlar arasından dürülüp kaldırıldı ve tamamen unutuldu."⁵⁸

Yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Gazâlî'nin ihya projesi bir yö-nüyle de ilim ahlaki geliştirmeye yönelikti ve onun gözettiği temel ilke, dinî temelli fayda prensibine dayalı ilim-amel bütünlüğüydü. Bu konuda haram mal ile mescit ve medrese yaparak hükümdara yaklaşmak isteyenlerle, bilgiyi kötü amaçla kullanmak üzere öğrenmek isteyenler arasında mukayese yapan Gazâlî, ortaya çıkan olumsuzlukların bütün vebalini, söz konusu kişiye ilmi öğreten âlime yüklemektedir. Ona göre "bu gibiler ilim sahibi olunca, Allah'a giden yolu keser, her biri Deccal'in birer naibi olmaya kalkışır, köpek gibi dün-yaya dalar, nefsinin arzularına uyar, takvadan uzaklaşır, bunların azmaları, insanların da azmasına sebep olur. Sonra edindiği bu ilmi, kendileri gibi olan-lara öğretmekle nefse uyar ve kötülüğe alet olurlar da bu, böylece uzar gider. Bunun bütün vebali, kötü insan olduğunu bilerek ona ilmi öğretilene yönelir. Onun fasid niyetini, maksadını, söz, iş, yemek, giymek ve meskendeki çeşitli günahlarını görüp bilerek ona ilim öğrettiği için günahkâr olur. Nihayet ken-disi ölüyor, fakat bıraktığı kötü iz, binlerce yıl âleme yayılır gider. Kendisi ile birlikte günahları ölen kimseye ne mutlu... Bu gibilere ilim öğretmekle silah vermek arasında ne fark vardır? Aslında ilim de şeytan ve Allah'ın düşmanları ile savaşılan bir silahtır. Bazen Allah'ın düşmanı olan hevâ-i nefse yardımcı da olur. Kim ki dünyasını dini, hevasını ahireti üzerine tercih eder ve fakat insanlar arasında bir mevki olmadığı için bu arzusunu gereği gibi gerçekleştiremezse şehevî arzularına ulaşacağı ilmi ona öğretmek nasıl doğru olur?"⁵⁹

Gazâlî'nin yaşanmış tecrübe dünyası olarak selefi model alması ve çağdaşı olan ulema ile selef arasında çoğu zaman kıyaslama yapması, onun eleştiri-

56 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 4 (2).

57 Gazâlî'de ahiret ilmi ve diğer ilimler arasındaki yeri için bkz. Çelikel, *a.g.e.*, s. 114-134.

58 Gazâlî, *a.g.e.*, I. 4 (2). Makdisî, İslam'da fıkıhın hem meşrulaştırma hem de itidali sağlama aracı olduğunu söyler (bkz. Makdisî, *Yükseköğretim*, s. 46). Gazâlî'nin *İhyâ*'da mânaları değiştirilen ilim-lerin başında fıkıha yer verip, medresedeki fıkıh ilmini dünyevi ilim olarak kabul etmesinin nedeni de, onun fıkıhın bu işlevinden rahatsız olduğu ve onu düzeltmeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, I. 83 (31).

59 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 664-666 (369-370).

lerine bir “selefi özlem” şeklinde yansımıştır. Mesela o, selefin kendilerinden okumak isteyen öğrencileri denediklerinden, nafile ibadetlerinde bile eksiklik görseler, onlara iltifat etmediklerinden, harama bulaştıklarını anladıkları an onlardan uzaklaştıklarından bahseder.⁶⁰ Onların ilim öğretmede temel ilkelere herhangi bir meseleyi öğrenip onun gereğiyle amel etmek olduğunu söyler.⁶¹ Öyle ki eskiler, ilmin gereğiyle amel etmeden onu başkasına intikal ettirenlerde hayır olmadığını, bilgilerinin şerde kullanacaklarını bilirlerdi. Hatta onlar günahkâr cahilden Allah’a sığınmazlarken, fâcir âlimden Allah’a sığınırldı.⁶²

Gazâlî’ye göre selefin bu tavrı “şeytana uyan kimselerin ayırt edemeyecekleri hususlardır. Bunların sınıkları büyük, cübbeleri geniş, dilleri uzun ve büyük ün almış kimseler olsalar da durum aynıdır. Kendilerini dünyalıktan uzaklaştırıp ahirete yaklaştırmayan ulemanın ilimleri halk ile ilgili, dünya menfaatini, insanları peşinden sürüklemeyi ve emsallerine üstünlüğü sağlayan ilimlerdir.”⁶³

Gazâlî’nin aşağıdaki sözleri onun içinde bulunduğu ruh hâlini ve söz konusu eleştirilerden kendini müstağni addetmediğini göstermesi bakımından önemlidir:

...İlmin neticesi olarak bizim elde edebildiğimiz sonuç, dünyaya haris olmakta insanların bize uymasından başka bir şey değildir. Çünkü avam, eğer dünyalık kötü bir şey olsa, âlimler bunun peşine düşmezlerdi, der ve bizi örnek alırlar. Keşke biz de avam gibi olsak da böyle örnek olmadan, öldüğümüz vakit günahlarımız da bizimle beraber ölmüş olsaydı. Biraz düşünelim ne büyük fitne içinde olduğumuzu anlamakta gecikmezdik. Bizi ve bizimle de başkasını ıslah etmesini ve ölmeden önce tövbeye muvaffak kılmasını Allah’tan dileriz. Zira O, bize in’am eden lütuf ve kerem sahibidir.⁶⁴

“Şeytanın tezvîrâtı memleketlere ve insanlar arasına yayıldı, mezhep ve itikatlara kadar sokuldu. Hatta hayırların ruhu öldü de yalnız şekil ve resmi kaldı. Bütün bunlar şeytanın aldatmalarından ileri gelmiştir.”⁶⁵ diyerek “Telbîs-i İblis” adında şeytanın hilelerine dair bir kitap yazma arzusu, Gazâlî’nin ömrünün son demlerinde yöneldiği bir ıslah girişimi olarak yorumlanabilir.

60 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 664-666 (369-370).

61 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 664-666 (369-370).

62 Gazâlî burada şu rivayeti nakleder: “Ahmed b. Hanbel sohbetine ve dersine yıllarca devam eden adamlardan birisinden yüz çevirmiş ve onunla konuşmak istememiştir. Adam her ne kadar sebebini öğrenmek için zorladı ise de, uzun müddet öğrenememiş ve nihayet Ahmed b. Hanbel, ‘duyduğuma göre evinin sokağa bakan kısmını sıvarken amme hakkı olan Müslümanların yolundan az bir toprak sıvaya katmışsın. Bu gibilere ilim öğretmek doğru olmaz’ dedi.” Bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 664-666 (369-370).

63 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 664-666 (369-370).

64 Gazâlî, *a.g.e.*, IV. 776 (433).

65 Gazâlî, *a.g.e.*, III. 67 (30).

Nitekim on bir yıllık uzlet hayatından sonra tekrar eğitim-öğretim işine dönme sebebini izah ederken Gazâlî, bunu açıkça ifade etmektedir:

Biliyorum ki zahirde ilim tedrisine dönsem de hakikatte dönmedim. Çünkü geriye dönmek eskiden bulunduğum hâle aynen dönmem demektir. Hâlbuki Bağdat'ta o zaman ben insanlara rütbe ve mevki kazandıran bir ilim yayıyordum. Sözlerim ve amelimle halkı ona davet ediyordum. Amacım bu idi.

Şimdi ise şeref ve makamı terk edip, bunlardan uzaklaşmayı öğreten ilme davet ediyorum. Şimdiki niyetim, maksadım, arzusunun bu olduğunu Allah Teâlâ biliyor. Şimdi istediğim, başkalarını ve kendimi ıslah etmektir. Bu maksadıma erişebilir miyim, yoksa amacıma ulaşmadan ölüm gelip yolumu keser mi bunu bilemem? Yakînî bir imanla inanıp itikat ediyorum ki güç, kuvvet ve kudret ancak Yüce Allah'ın yardımıyla. Yine biliyorum ki ben harekete geçmedim. O beni harekete geçirdi. Ben çalışmadım. O beni çalıştırdı. Kendisinden dileğim odur ki önce beni ıslah eylesin sonra da benim vasıtamla başkalarını ıslah eylesin.⁶⁶

Onun bu arzusu, genelde halka yönelik gözükse de asıl hedefinin medrese uleması olduğu anlaşılmalıdır. Şöyle ki ona göre medreseler, Allah'tan az korkan, dinde basiretleri zayıf, dünyaya rağbetleri kuvvetli ve metbu olma ihtirasları şiddetli olan kimselere teslim edilmişti. Bunlar mevki ve emellerine ancak mezhep taassubuyla ulaşabiliyordu. Şeytanın hilelerine karşı onları kimse ikaz etmemişti.⁶⁷

Makale boyunca değerlendirmeye çalıştığımız Gazâlî'nin ulemaya yönelik tenkitleri, aslında aydınının toplumsal rolü ve siyasetle ilişkisi etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu konuyla ilgilenen modern düşünürlerden biri, 'organik aydın' tanımlamasıyla meşhur olan Gramsci'dir. Ona göre aydınları düşününce, bilgi ve bilim yayıcı kişiler olarak kabul etmek, bir efsaneden (*mythos*) ibarettir. Onlar egemenlerin memurlarıdır ve hâkim zümreye organik bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla aydınlar, hâkim sınıfa göre asla bağımsız değildir. Bu yargı, geleneksel büyük aydınlar için daha da geçerlidir. Her toplumsal zümre kendi özel aydınlar tabakasına sahiptir veya bu tabakayı yaratmaya çalışır. İktidardaki grup hem yığınların desteğini kazanmak hem de onları ideolojik ve ahlaki düzeyde kendi dünya görüşüne uygun olarak biçimlendirmek için aydınlardan yararlanır. Yönetici zümrenin, ortaya çıkan yeni güçleri artık özümleyemeyeceği ve yönetemeyeceği ortaya çıktığı zaman, aydınlar, sindirmesi ne kadar zor olursa olsun, her ideolojiyi çiğner ve homojen bir hâle getirirler. Bu yönüyle aydınlar, her besini özümlemez yapma işlevine sahip "mide suyu"na benzerler.⁶⁸

66 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, s. 123 (76-77).

67 Gazâlî, *İhyâ'*, III. 79 (35).

68 L. Bağla, a.g.m.

Meseleye Gramsci'nin bu yaklaşımı açısından baktığımızda, Gazâlî'nin arzusunun bir mythos olmadığını, kendi kültürel zemininde özlemine duyduğu somut durum ispatlamaktadır. Kaldı ki Gazâlî idealleştirdiği medrese öncesi bağımsız dönemi de başlangıçta bizzat yaşamıştır. Bununla birlikte, "hâkim sınıfın memuru"⁶⁹ olarak "devletin ideolojik aygıtı"⁷⁰ olan medresede, Nizâmülmülk'ün ölümüne kadar önemli bir rol üstlenen⁷¹ Gazâlî, "aşırı ve olumsuz politikalar ile iç savaşların yol açtığı bir ortamdan etkilenmeden edemeyecek kadar hassas ruha sahip"⁷² insanlardan biri olarak temayüz etmiştir. Gazâlî'nin, daha çok varoluşsal sebeplere dayanan medreseden kaçış sürecine ivme kazandıran hususlardan biri de Nizâmülmülk'ün öldürülmesinden sonra "iktidar ile ilişkisinin biçimini ve niteliğini belirlemede zorlanması"⁷³ olmuştur. Bu durum, onun uzletten çıkıp çıkmama konusundaki kararsızlığıyla ilgili anlatımından zımnen anlaşılmaktadır:

Suflerin, felsefecilerin, talim ehlinin ve kendilerini âlim sananların ilimlerini iyi bildiğimden, yollarını yakından tanıdığımдан, onları rezil etmek benim için bir yudum su içmekten daha kolaydı. Kendi kendime, 'bu vazifeyi yerine getirmek, halkın zayıf imanını takviye etmek, bu zamanda farz oldu. Artık hastalık umumi hâle gelmiş, doktorlar bile hastalanmış, halk helak olmaya yaklaşıyor. İnsanlardan ayrı kalmanın sana ne faydası olacak?' dedim. Daha sonra içimden, 'şimdiki zaman âdeta fetret devridir. Yaşadığımız asır batılın hakka gelip geldiği asırdır. Nasıl tek başına bu karanlık bulutları dağıtıp, bu kötülüklerle başa çıkacaksınız? Eğer sen halkın içinde bulunduğu durumdan doğru yola davet etmeye kalkışırsan, bu zamanın insanları hep sana düşmanlık edecektir. Onlara nasıl karşı koyabilir, onlarla nasıl baş edebilirsin? Bu durumun düzelmesi ancak müsait bir zamanda güçlü ve müte-deyyin bir sultanın yardımıyla olur' dedim. Hakkı açıklamaktan âciz olduğuma de-

69 Tanımlama için bkz. L. Bağla, a.g.m.

70 Tanımlama için bkz. Louis Althusser, *Yeniden-Üretim Üzerine*, çev. A. Işık Ergüden, Alp Tümmertekin, İthaki Yay., İstanbul, 2006, s. 128.

71 Aydın'a göre, Gazâlî'nin metafizik ve epistemolojik birlikten daha çok önemseydiği ve başlangıçta üstlenmekten çekinmediği rol, ümmetin sosyo-politik birliğini ve istikrarını sağlamaktır. Oysa ulaşılan bu birliğin bir bedeli vardı. O da çeşitliliğin yaşattığı zenginlik ve hareketliliğin arka plana itilmesiydi. Bkz. Aydın, *İslâm'ın Evrenselliği*, s. 183.

72 Fazlurrahman'a göre, olumsuz ortama gösterilen tepki tarzı, başlangıçta "zühd ve takva" şeklinde kendini gösterdi. Daha sonra da "ruhun dış dünyadan kendi içine çekilmesinin savunulması" şeklinde dönüştü. Dünyayı reddetme anlayışı zamanla daha fazla güçlendi. Bkz. Fazlurrahman, *İslâmî Metodoloji Sorunu*, s. 113-114.

73 Bu anlamda bir entelektüel tanımı için bkz. Kenan Çağan, "Entelektüel İmgesi Üzerine", *Entelektüel ve İktidar*, ed. Kenan Çağan, Hece Yay., Ankara, 2005, s. 20. Melikşah'ın ölümünden sonra Gazâlî'nin iktidarla ilişkisini belirlemede zorlanmaya başladığını anlıyoruz. Onun ölümünden sonra eşi Terken Hatun (Karahanlılara ait olan Terken unvanı aslında bir isim değil, melike (prens) manasındadır. Turan, a.g.e., s. 240), "beş yaşındaki oğlu Mahmud'u Sultan ve torunu Cafer'i halifenin veliahdı yapmak için bütün kuvvetleri seferber etmişti. Kendi nimeti ile yetişen pek çok devlet adamı ve kumandanı tarafına çeken Terken Hatun, şahsına bağlı 12.000 kişilik bir askerden sonra, hazineleri boşaltarak ordu mensuplarını 20.000 altın dinar gibi muazzam bir parayı dağıtarak, kendisine ve davasına kazanmış ve Mahmud'un saltanatına ikna etmiştir. Küçük yaşı dolayısıyla onun sultan olamayacağına dair, devrin büyük âlimi, Gazâlî tarafından verilen bir fetvaya karşı da başka âlimlerden mukabil bir fetva çıkarmıştır." Bu konuda bkz. Turan, a.g.e., s. 177. Gazâlî'nin yaşadığı bu olay, ulemaya yönelik eleştirilerinin merkezine neden maddiyat düşkünlüğünü yerleştirdiğini izah eden sosyal bir olgudur.

liliyle kendimi inandırdım. Bunu kendim ile Allah arasında halktan ayrı yaşamaya devam etmeye ruhsat kabul ettim.⁷⁴

Daha sonra Nizâmülmülk'ün oğlu vezir Fahrülmülk tarafından Nişabur medresesine müderris olarak davet edildiğinde Gazâlî'nin ayetlerle⁷⁵ desteklediği kabul gerekçelerini zikrederken söyledikleri de yukarıdaki tespitimizi doğrulamaktadır:

Takdîr-i İllâhî, Allah Tebâreke ve Teâlâ hiçbir dış etki olmadan zamanın sultanının gönlünde bir arzu uyandırdı. Bu fetret devrini gidermek için kesin bir şekilde Nişabur'a gitmemi emretti. Bu emir o kadar kesindi ki yerine getirmeseydim sultanın üzüntüsüne sebep olacaktım. İçime doğdu ki kendime ruhsat olarak kabul ettiğim delillerin sebepleri zayıfladı. Bu durumda insanlardan ayrı yaşamının sebebi, tembellik, istirahat, nefsin izzetini muhafaza etmek, onu halkın eziyetlerinden korumak olmamalıdır. Halkı içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın zorluğundan çekinerek, bir köşeye çekilip, uzleti istemem doğru değildir... Bu konuda Allah'ın nuruyla kalpleri nurlanmış, keşif ve müşahede ehli bir cemaatle istişare ettim. Uzleti ve yalnızlığı bırakarak, çekildiğim köşemden çıkmamı ittifakla söylediler. Bununla birlikte salih kişiler tarafından görülmüş tevatür derecesine ulaşan birçok rüyalar sadır oldu. Görülen bu rüyalar Allah Teâlâ'nın her yüz senede bir takdir ettiği, dinin ihya edilme hareketinin başlangıcına şahadet ediyordu."⁷⁶

Medresedeki bu ikinci döneminde fakihler tarafından çekilemeyen Gazâlî, vezir Fahrülmülk'ün ölümünden sonra onların saldırısına da maruz kalınca tekrar Tûs'a uzlete çekildi⁷⁷ ve önceki uzlet hayatında verdiği yemini tekrar etti: "Hiçbir hükümdarın sarayında görev almayacağım. Hiçbir hükümetten hizmet karşılığı ücret almayacağım. Dinî ihtilafları körükleyecek hiçbir münakaşaya girmeyeceğim."⁷⁸

Böylelikle iktidarla ilişkisini daha tutarlı bir hâle getiren Gazâlî, İslam'ın birçok yaratıcı beyniyle aynı kaderi paylaşmış, "resmî ve zahiri eğitimi terk edip sufi saflarına katılmıştır."⁷⁹ Onun farklılığı ya da kendisini bir entelektüel olarak tanımlamamıza imkân veren özgünlüğü, "sürekli bir öz eleştiri" ile genel eleştiriye kendini de dâhil etmesi ve bunun "eylem" (*praxis*) ayağını ihya projesiyle tamamlamasıdır.

74 Gazâlî, *Dalâletten Hidâyete*, s. 118-119 (74-75).

75 Ankebût, 1-3; En'âm, 34; Yâsîn, 1-11.

76 Gazâlî, *a.g.e.*, s. 119-122 (75-76). O dönemde Nişabur'da Şafîiler ve Hanefîler arasında asayiş sorunu hâline gelen bir mücadele vardı. Hanefî olan Sultan Sencer, meseleyi âlimler vastasıyla çözmek istiyordu. Sencer, Gazâlî'nin Ebû Hanîfe aleyhine konuştuğunu duymuş, işin aslını öğrenmek üzere onu huzuruna davet etmişti. Yemininden dolayı, ordugâhta görüşmeye sultanı razı eden Gazâlî, söylenenlerin yalan olduğunu ifade edince, Sencer, onun uzletten çıkmasını, yeniden eğitim-öğretim işine dönmesini rica etti. 1105'te Nişabur medresesinde tekrar derslere başlayan Gazâlî, bu görüşme üzerine *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserini yazdı. Bu konuda bkz. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 254. Gazâlî'nin bu konuda Sultan Sencer'e yazdığı mektup için bkz. Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 21-23 (20-22).

77 Zerrinkub, *a.g.e.*, s. 230.

78 Abdülkayyum, *a.g.e.*, s. 22-23, 57 (20-22, 48-49).

79 Fazlurrahman, *a.g.e.*, s. 143.

Kaynakça

- Abdülkayyum, *İmam Gazzâlî'nin Mektupları*, çev. G. Uğurlu, İnkılâb Yay., İstanbul, 2002.
- _____, *Letters of Al-Ghazzali*, Kitab Bhavan, India, 1992.
- Althusser, Louis, *Yeniden-Üretim Üzerine*, çev. A. I. Ergüden, A. Tümertekin, İthaki Yay., İstanbul, 2006.
- Aydın, Mehmet S., *İslâm'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000.
- Aydın, Mehmet, "Gazâlî'nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, İzmir, 2009, s. 31, 33.
- Bağla, Lusin, "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx>. Erişim Tarihi: 5 Ekim 2010.
- Benda, Julien, *Aydınların İhaneti*, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006.
- Bozkurt, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları, Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yay., İstanbul, 1998.
- Cüveyni, *İnanç Esasları Hakkında Kesin Delillere Ulaştıran Kilavuz: Kitâbü'l-İrşâd*, mtr. A. B. Baloğlu, S. Yılmaz, M. İlhan, F. Sancar, TDV Yay., Ankara, 2010.
- Çağan, Kenan, "Entelektüel İmgesi Üzerine", *Entelektüel ve İktidar*, (ed. K. Çağan), Hece Yay., Ankara 2005.
- Çelikel, Bülent, *Gazâlî ve Eğitim*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2009.
- el-Mekki, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı) II*, çev. M. Tan, İz Yay., İstanbul, 1999.
- Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. S. Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1995.
- Gazâlî, *Aldananlar*, Semerkand Yay., çev. F. Yılmaz, İstanbul, 2003.
- _____, *el-Kesf ve't-Tebyîn fi Ğurûri'l-Halki Ecma'in, Mecmûatu Resâil* içinde, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- _____, *Dalâletten Hidâyete*, çev. Y. Pakış, Umran Yay., İstanbul, 1996.
- _____, *el-Munkuzu mine'd-Dalâl, Mecmûatu Resâil* içinde, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- _____, *İhyâ U'lûmi'd-Dîn Tecümesi*, çev. A. Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974.
- _____, *İhyâ U'lûmi'd-Dîn, Matbaatu'l-İstikâme*, Mısır, trs.
- Goodman, Lenn E., *İslâm Hümanizmi*, çev. A. Arslan, İletişim Yay., İstanbul, 2006.
- Işık, Aydın, "Küfür-İman Sınırlarında: Gazâlî'de Tasdik Kavramı ve Uzanımları", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, İzmir 2007.
- Konur, Himmet, *İnsana Yolculuk: Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk*, H Yay., İstanbul, 2009.
- Makdisi, George, *İslâm'ın Klâsik Çağında Din, Hukuk, Eğitim*, çev. H. T. Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2007.
- _____, *İslâm'ın Klâsik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, çev. H. Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2009.
- _____, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. A. H. Çavuşoğlu, H. T. Başoğlu, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- Maz, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. S. Şaban, İnsan Yay., İstanbul, 2000.
- Popper, Karl R., *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neş., İstanbul, 1969.
- Uyanık, Mevlüt, *İslâm Bilgi Felsefesi'nde Kalbin Anlaması Gazzâlî Örneği*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. U. M. Kılavuz, Birey Yay., İstanbul, 2001.
- _____, *Müslüman Aydın (Gazâlî Hakkında Bir Araştırma)*, çev. H. Özcan, DEÜ Yay., İzmir, 1989.
- Yılmaz, Sabri, *Kelamda Te'vil Sorunu*, Araştırma Yay., Ankara, 2009.
- Zerrinkub, Hüseyin, *Medreseden Kaçış*, çev. H. Soylu, Anka Yay., İstanbul, 2001.

The Reason of The Ulama: al-Ghazâlî's Critique of the Scholars

Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelikel

Abstract

Working as a religious teacher/mudarris at the beginning of institutionalization on Islamic education, Ghazali's life and works in terms of educational history is extremely important. While reading his works, it is possible to find determinations and critiques between the lines. The contemporary scholars/ulamâ is located in the center of criticism of his work, İhyâ'. According to him, 'ulamâ is the main reason for the moral breakdown in society and they moved away from the purpose on account of passion for financial gain although the main purpose of them is to glorify the good. The deviation from the social role of them conforms to French thinker Benda's criticism, who criticized 19th century intellectuals and described the criticism as "treason". The critiques in question will be based on this thought and addressed in line with al-Munqiz throughout the article.

Key Words: Al-Ghâzâlî, 'ulamâ, the Critique of the Scholars, the role of the intellectual

Ulemanın İhaneti: Gazâlî'nin Ulema Eleştirisi

Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelikel

Özet

İslam eğitim tarihinde kurumsallaşmanın başladığı dönemde müderrislik yapan Gazâlî'nin hayatı ve eserleri eğitim tarihi bakımından son derece önemlidir. Onun eserlerini okurken, satır aralarında kendi dönemine ait tespit ve tenkitleri bulmak mümkündür. Onun özellikle İhyâ' adlı eserindeki eleştirilerin merkezinde döneminin uleması yer alır. Ona göre toplumdaki ahlaki çöküntünün baş müsebbibi ulema'dır. Asıl amacı iyiliği yüceltmek (emr-i ma'rûf) olan ulema, maddi menfaat sevmasına kapılarak bu amacından uzaklaşmıştır. İşte ulemanın toplumsal rolündeki bu sapma, Fransız düşünür Benda'nın 19. yüzyıl aydınına yönelttiği ve "İhanet"le tanımladığı eleştiriye uymaktadır. Söz konusu eleştiriler, makale boyunca bu fikri temel üzerinde ve Gazâlî'nin Munkız adlı otobiyografisi paralelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazâlî, ulemâ, ulema eleştirisi, aydının işlevi